

Marinel Gerritsen

2. Het dialect van vrouwen, nu eens ouderwets dan weer modern

Net als antropologen hebben de mensen die dialecten bestuderen, dialectologen, bij toeval verschillen in taalgebruik tussen vrouwen en mannen ontdekt. Het onderzoek van dialectologen richtte zich wel op taal, namelijk op de bestudering en beschrijving van één of meer dialecten van een taal, maar nooit speciaal op sekseverschillen in de taal.

In tegenstelling tot antropologen, die vooral *absolute* sekseverschillen in de taal beschreven hebben (mannen gebruiken uitsluitend de ene taalvorm, vrouwen uitsluitend de andere), hebben dialectologen het gehad over *graduele* sekseverschillen (vrouwen gebruiken een bepaalde taalvorm meer of minder dan mannen). Het opsporen van graduele verschillen in het taalgebruik is natuurlijk moeilijker dan het vinden van absolute verschillen. Dat antropologen bijna alleen maar absolute taalverschillen tussen vrouwen en mannen aangetroffen hebben, betekent dan ook niet dat er in de door hen beschreven talen geen graduele verschillen zouden zijn. Maar omdat antropologen totaal onbekende talen beschreven en dat voornamelijk als *middel* zagen om de communicatie met de primitieve bevolking wat gemakkelijker te laten verlopen, besteedden ze vrijwel alleen aandacht aan de meest in het oog lopende verschijnselen. Dialectologen daarentegen zien de beschrijving van een dialect als *doel* op zichzelf. Ze beschrijven over het algemeen maar een beperkt aantal verschijnselen van één of meer dialecten van een taal, maar dat proberen ze dan wel tot in de finesses te doen. Daarom is het niet zo verwonderlijk dat dialectologen die meestal niet zo opvallende graduele sekseverschillen in de taal wel opmerkten. Daar komt nog bij dat dialectologen in de loop der jaren steeds meer gingen beseffen dat het voor hen van belang was rekening te houden met verschillen in taalgebruik tussen vrouwen en mannen.

We zullen hier eerst iets vertellen over het vak dat dialectologen beoefenen, de dialectologie (par. 1). Dan zullen we iets zeggen over de manier waarop dialectologen hun dialectmateriaal verzamelen en wat dat te maken heeft met vrouwen en mannen (par. 2). In paragraaf 3 worden de dialectologen behandeld die het dialect van vrouwen konservatief

noemden en de verklaringen die ze daarvoor aangevoerd hebben. In paragraaf 4 doen we hetzelfde met de dialectologen die vrouwendialekt juist modern vonden en in paragraaf 5 met diegenen die geen verschil tussen het dialect van vrouwen en dat van mannen bespeurden. In paragraaf 6 proberen we een verklaring te geven voor het verschijnsel dat het dialect van sommige vrouwen zo konservatief is en dat van andere juist zo modern. De rol van de vrouw in de taalverandering staat in die paragraaf centraal.

1. *Wat is dialectologie?*

Dialectologie is de wetenschap die zich bezighoudt met de bestudering en beschrijving van één of meer dialecten.

De beoefenaars van de dialectologie zijn grofweg in twee groepen te splitsen: zij die voornamelijk verschillende dialecten met elkaar vergelijken, *dialectvergelijkers*, en zij die zich hoofdzakelijk bezighouden met de beschrijving van één dialect, de *dialectbeschrijvers*.

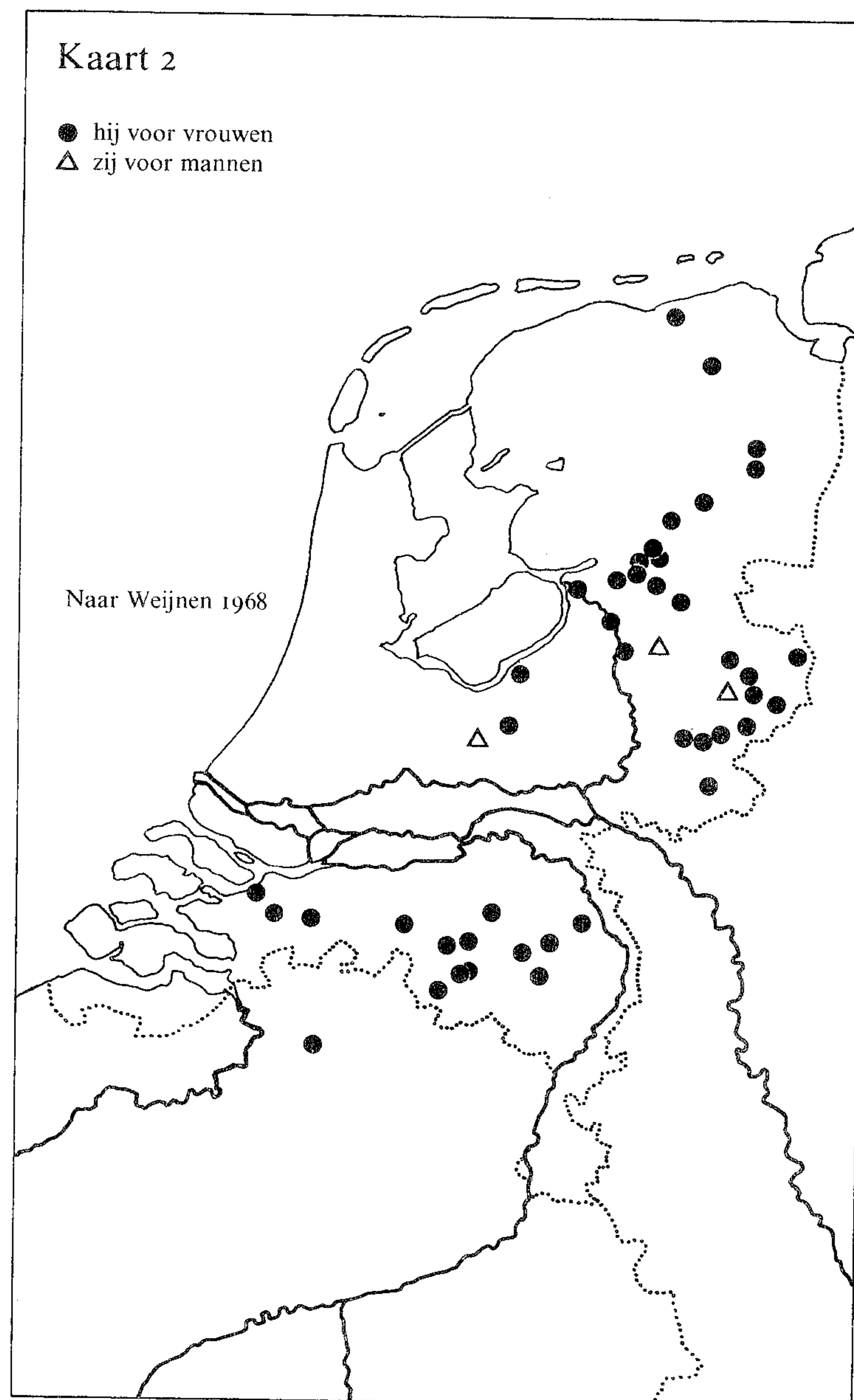
De dialectvergelijkers

Dialectvergelijkers zijn de dialectologen die een *aantal dialecten* met elkaar *vergelijken* ten opzichte van een bepaald taalkundig aspect en die proberen te verklaren waarom in het ene gebied iets zus gezegd wordt en in het andere zo.

Weijnen (1968) heeft bijvoorbeeld onderzocht in welke dialecten van het Nederlands naar een mannelijke persoon verwezen kan worden met het persoonlijk voornaamwoord *zij* en in welke naar een vrouw met *hij*. In kaart 2 zijn de resultaten van dit onderzoek in beeld gebracht. We kunnen uit deze kaart opmaken dat slechts in een zéér gering aantal dialecten een man met *zij* aangeduid kan worden, maar dat in een groot aantal – vooral Brabantse en oostelijke dialecten – naar een vrouw met *hij* verwezen kan worden.

De heren dialectologen zijn het er unaniem over eens dat het vrouwelijke persoonlijke voornaamwoord alleen voor zielige mannen gebruikt kan worden. Volgens bijvoorbeeld Royen (1929) kun je het in Borne in Twente alleen van een zieke oude man zeggen, bijvoorbeeld: 'Zie is heel min, zie is heel zunig.' *Zij* voor mannen heeft iets kleinerends, iets meelijwekkends.

Het verwijzen naar vrouwen en meisjes met het mannelijk persoonlijk voornaamwoord betekent daarentegen volgens onze mannelijke dialect-

tologen in de meeste gevallen dat men waardering heeft voor de desbetreffende vrouw. In Enschede (Bezoen 1938) kan men *hij* tegen een vrouwspersoon zeggen 'als het over een vrouw gaat die vooral flink is of waarmee men niet intiem bekend is'. In Borne (Nuytens 1962) kan met *hij* naar vrouwen verwezen worden wanneer ze dezelfde plaats als mannen in het arbeidsproces hebben. Weijnen (1968) formuleert het kort maar krachtig met 'Voor de boer is het niet de sexualiteit waar alles om draait, maar de plaats in het arbeidsproces'. Verricht een vrouw mannenwerk dan wordt er 'als beloning' *hij* tegen haar gezegd.

Waarschijnlijk wordt het gebruik van *hij* voor een vrouw bepaald door een aantal uiteenlopende factoren. Welke dat precies zijn heeft men nog niet kunnen achterhalen en daarom heeft men ook nog geen verklaring kunnen geven voor de regionale spreiding van dit verschijnsel.

Op het ogenblik is het gebruik van *hij* voor een vrouw aan het uitsterven. Niet omdat men plotseling met alle vrouwen 'intiem bekend is'. Evenmin omdat vrouwen geen mannenarbeid meer doen, of omdat vanuit de vrouwenbeweging geageerd wordt tegen diskriminatie in de taal, maar gewoonweg omdat het zogeheten ABN, Algemeen Beschaafd Nederlands – waarin men naar vrouwen uitsluitend met *zij* kan verwijzen – al enige tientallen jaren lang via radio, tv en onderwijs tot in de meest afgelegen gehuchten van Nederland doordringt.

De dialectbeschrijvers

Dialectbeschrijvers zijn de dialectologen die het *dialekt van één stad, dorp of streek beschrijven*. Van dat ene dialect worden dan bijvoorbeeld alle klanken beschreven en wordt nagegaan hoe ze historisch ontstaan zijn en in welk opzicht ze afwijken van het ABN. De dialectbeschrijvers zijn weer te verdelen in twee groepen, die vanuit verschillende uitgangspunten te werk gaan bij hun dialectbeschrijving: *de schrijvers van dialectmonografieën* en *de sociodialectologen*.

– De schrijvers van dialectmonografieën

Deze dialectologen gaan ervan uit dat er nauwelijk of geen variatie is in een dialect dat in een bepaalde plaats gesproken wordt: Met andere woorden dat het dialect homogeen is: alle mensen – vrouw, man, oud, jong, uit een sociaal hoog, of een sociaal laag milieu – spreken hetzelfde of behoren in ieder geval hetzelfde te spreken. Deze dialectbeschrijvers veronderstellen bijvoorbeeld dat wanneer Algemeen Beschaafd Nederlands *hij* in een dialect *hai* is, iedereen die dat dialect spreekt altijd *hai* zal zeggen. Ze menen daarom dat voor een goede dialectbeschrijving

hun eigen dialektkennis en/of die van een beperkt aantal zegslieden voldoende is. Voor tal van Nederlandse plaatsen zijn dergelijke beschrijvingen, dialektmonografieën, verschenen.

– *De sociodialektologen*

De sociodialektologen gaan ervan uit dat het dialekt dat op een bepaalde plaats gesproken wordt heterogeen is: het dialekt dat mensen uit de lagere stand spreken kan bijvoorbeeld anders zijn dan het dialekt dat mensen uit de hogere stand spreken, het dialekt van vrouwen kan anders zijn dan dat van mannen. In hun dialektbeschrijving houden ze daarom de dialektgegevens die ze van zegslieden uit verschillende sociale-, leeftijds- en geslachtsgroepen krijgen, strikt gescheiden. Ook geven ze aan of er taalverschillen tussen bepaalde groepen zijn, en zo ja, welke.

Voor het Nederlands zijn niet veel van dit soort dialektbeschrijvingen gemaakt. De beschrijving van het dialekt van de Wieringermeer door Louise Kaiser (1949) is een van de weinige voorbeelden. Uit haar onderzoek bleek onder andere dat er wat de uitspraak betreft in alle leeftijdsgroepen en in alle sociale klassen verschil was tussen vrouwen en mannen. De mannentaal was meer dialektisch gekleurd dan de vrouwentaal. Ook kwam uit haar onderzoek naar voren dat je makkelijker aan de dialektklanken van jongemannen kon horen uit welk sociaal milieu ze kwamen dan aan die van jongevrouwen: het verschil in dialektuitspraak tussen de sociale klassen was sterker aanwezig bij jongemannen dan bij jongevrouwen.

Deze sociodialektologische beschrijvingen lijken enigszins op de sociolinguïstische die in hoofdstuk 4 besproken zullen worden.

Uiteraard is over het algemeen de sociodialektologische beschrijving grondiger dan de beschrijving in dialektmonografieën, al komen er in de dialektmonografieën meestal heel wat meer taalaspecten aan bod dan in de sociodialektologische beschrijvingen.

Nu we gezien hebben wat voor dialektologen er zijn, kunnen we gaan bekijken hoe de dialektologen aan hun dialektgegevens komen.

2. *Dialektologen en hun zegslieden*

Om dialekten te beschrijven en/of te vergelijken zouden dialektologen natuurlijk in principe van hun eigen kennis van bepaalde dialekten uit kunnen gaan. Maar daar kleven nogal wat bezwaren aan. In feite zouden ze dan alleen die dialekten kunnen beschrijven, die ze van huis uit spreken, en dat is er meestal maar eentje. Bovendien komen veel dialektologen

uit een milieu waarin nauwelijks dialekt wordt gesproken. Komen ze toevallig wel uit een dialektsprekend milieu dan hebben ze op de universiteit al zoveel ABN gehoord en gesproken dat ze hun eigen moederdialekt al lang niet meer zuiver spreken. De meeste dialektologen moeten daarom werken met zegslieden: vrouwen of mannen aan wie ze kunnen vragen hoe bepaalde dingen in hun dialekt genoemd worden, hoe bepaalde werkwoorden vervoegd en naamwoorden verbogen worden, hoe bepaalde klanken uitgesproken worden.

De keuze van de zegslieden behoort heel zorgvuldig te gebeuren. Als een dialektoloog een zegsvrouw of zegsman treft die de vragen verkeerd beantwoordt of de onderzoeker gewoon voor de gek houdt, dan slaat deze wel een figuur wanneer zij of hij op basis van die verkeerde gegevens een wetenschappelijke verhandeling schrijft. Er is dan ook in de dialektologische literatuur al heel wat gezegd over goede en slechte zegslieden.

De dialektvergelijkers en hun zegslieden

Voor de dialektvergelijkers is de keuze van de zegslieden een belangrijke zaak. Vergelijking van bepaalde taalaspecten in verschillende dialekten is immers alleen waardevol wanneer alle dialektgegevens van hetzelfde soort zegslieden komen. Zouden bijvoorbeeld in het noorden van een streek als zegslieden vijfenzestigplussers genomen worden en in het zuiden tieners, dan kan uit een dialektkaart van een bepaald woord blijken dat men in het noorden iets anders zegt dan in het zuiden. Maar het is niet zeker dat je dan ook van dialektverschil tussen noord en zuid met betrekking tot dat bepaalde woord kunt spreken. Het leeftijdsverschil kan ook een rol spelen. *Zoals de ouden zongen, piepen de jongen* gaat in de dialektologie lang niet altijd op.

Veel opmerkingen van dialektvergelijkers over zegslieden vinden we in de dialektatlassen. Gedeeltelijk uit nationalistische gevoelens, maar vooral om het vergelijken van dialekten gemakkelijker te maken, heeft men in een groot aantal landen van de wereld dialektatlassen gemaakt. Voor zo'n atlas is systematisch per plaats nagevraagd hoe men bepaalde voorwerpen noemde, klanken uitsprak enzovoort. Deze gegevens werden in kaart gebracht en een aantal van zulke kaarten bij elkaar vormt een dialektatlas.

In Pop (1950: 1160) is een overzicht gegeven van dat wat er over goede en slechte zegslieden opgemerkt is in de inleidingen van de taalatlassen die tot 1950 in en buiten Europa verschenen zijn. Pop vindt het zo moeilijk om te zeggen welke mensen meestal als goede zegslieden beschouwd wor-

den dat hij liever opsomt welke meestal slechte blijken te zijn. En dat zijn er nogal wat: te oude mensen, kinderen, ongeletterden, mensen die geleerd hebben, mensen die dialectologie als hobbie hebben, intellectuelen, mensen die de streek waarvan ze het dialect spreken een tijdje verlaten hebben, mensen waarvan de ouders niet in de streek geboren zijn, mensen met een slecht gebit en tenslotte middenstanders.

Het is duidelijk dat er op deze manier in een dialectgebied niet veel personen over blijven die goede zegslieden zouden kunnen zijn. Alleen de mannen die in geen enkel opzicht horen bij de bovengenoemde groepen blijven over. En – zoals Pop speciaal vermeldt – óók de vrouwen. Hij benadrukt dat dialectologen de vrouwen niet moeten vergeten, omdat ze soms best bruikbaar zijn als zegslieden.

De schrijvers van dialectmonografieën en hun zegslieden

Meestal liggen de schrijvers van dialectmonografieën niet wakker van de keuze van hun zegslieden. Ze zijn van mening dat iedereen in de streek waarvan ze het dialect beschrijven hetzelfde spreekt. Daarom proberen ze eenvoudigweg die mensen te vinden die volgens hun oren het beste dialect spreken. En of dat nou intellectuelen, schoolkinderen, arbeiders, vrouwen of mannen zijn kan ze weinig schelen.

Veel schrijvers van dialectmonografieën besteden zo weinig aandacht aan de keuze van hun zegslieden, dat ze niet eens vermelden van wat voor soort mensen ze het dialect bestudeerd hebben. Aangeven van welk geslacht de informanten zijn is iets dat helemaal snel achterwege gelaten wordt. De dialectmonografieën-schrijvers van jaren her is dat nog niet zo kwalijk te nemen: dat taal en sekse iets met elkaar te maken zouden kunnen hebben was toen nog niet bekend. Maar dat ook nog in recente dialectmonografieën de sekse van de zegslieden verzwegen wordt, is erger. Een voorbeeld daarvan is René Jongen (1972), die weliswaar wel de leeftijd van zijn zegslieden vermeldt, maar de sekse achterwege laat. Dat laatste is des te kwalijker, omdat hij expliciet stelt dat de taal van zijn zegslieden representatief is voor het dialect dat hij beschrijft.

Er zijn gelukkig een paar schrijvers van dialectmonografieën die wél het geslacht van hun zegslieden opgeven. Soms kan de nauwgezette bestudering van de paragraaf in de dialectmonografie waarin die informatie te vinden is, tot opzienbarende ontdekkingen leiden. Zo bijvoorbeeld in Overdiep (1940), die zijn boek *De volkstaal van Katwijk aan Zee* noemde. Dat wekt de indruk dat hij dan wel de volkstaal van vrouwen én mannen zal bedoelen, maar het blijkt dat hij alleen de volkstaal der vis-

schers van Katwijk aan Zee beschrijft. Dus alleen die van de mannen, want vrouwelijke vissers zullen er niet zoveel geweest zijn. Wanneer we de paar beschrijvingen van zegslieden die we in dialectmonografieën gevonden hebben op een rijtje zetten, blijkt dat de mannelijke zegslieden altijd verre in de meerderheid zijn. De enige uitzondering die we gevonden hebben leek Sassen (1953). Voor zijn beschrijving van het Drents van Ruinen gebruikte hij de taal van drie vrouwen en twee mannen, die hij met elkaar voor de bandrecorder liet praten. Eindelijk dachten we een schrijver van een dialectmonografie gevonden te hebben, die ongeveer gelijke hoeveelheden vrouwen- en mannentaal onderzocht had. Maar jammer genoeg bleek een pagina later, dat op de bandopnames waarop Sassen zijn onderzoek baseerde, de drie vrouwen bij elkaar maar 21% van de tijd gesproken hadden, terwijl de mannen 79% van de tijd aan het woord geweest waren. Sassen zegt er niets over hoe het komt dat die verdeling zo ligt. Het schijnt hem zelfs helemaal niet op te vallen. Ons is het wel opgevallen, en dat is niet toevallig. We waren gespitst op dergelijke verschillen in taalgedrag tussen vrouwen en mannen, omdat uit recente onderzoeken (zie hoofdstuk 4) al meerdere malen gebleken is dat in 'gemengde konversaties' mannen het hoogste woord voeren en vrouwen nauwelijks hun zegje kunnen doen.

Een enkele maal wordt in een dialectmonografie een losse opmerking gemaakt over de ervaring die men heeft met vrouwelijke zegslieden. De fraaiste is wel die van Elemans (1958) in zijn boek over het dialect van Huisseling: 'Bepaald moeizaam vorderde het werk slechts wanneer oude boerinnen de informanten waren. Zij misten bijna zonder uitzondering het beeldscherpe geheugen van de mannen. Hun verhalen bleven verward, ze gaven niet spontaan inzicht en overzicht. Veel van de oude boerinnen-dracht is ons door mannen verteld.'

De sociodialektologen en hun zegslieden

De sociodialektologen gaan er van uit dat de leden van de bevolking van een bepaalde plaats niet allemaal hetzelfde dialect spreken, maar dat sommige groepen mensen anders zullen spreken dan andere. Het zou volgens hen het mooiste zijn als het onderzoek naar de dialectverschillen tussen bepaalde groepen in een plaats gebaseerd zou kunnen worden op het dialectgebruik van alle inwoners. Maar natuurlijk is dat om praktische redenen bijna nooit te verwezenlijken. De sociodialektologen hebben daarom gezocht naar onderzoeksmethodes waarmee ze door het bestuderen van het taalgebruik van slechts een gedeelte van de bevol-

king van een plaats, toch gefundeerde uitspraken konden doen over het taalgebruik van de hele bevolking.

Ze streven er naar om als zegslieden voor hun onderzoek een groep mensen te gebruiken, die kwa leeftijd, geslacht enzovoort ongeveer in gelijke verhouding staat met de opbouw van de hele bevolking van zo'n plaats. Dus als bijvoorbeeld 40% van de hele bevolking 65-plusser is, dan zorgen ze ervoor dat ook ongeveer 40% van de zegslieden 65-plusser is.

Degene die in Nederland als een van de eersten ervoor gepleit heeft om op een dergelijke manier dialectologie te bedrijven is Louise Kaiser (1938, 1950): 'Ongetwijfeld zal men aldus een nuchterder, maar ook zuiverder beeld krijgen dan door steeds weer het ééne oude vrouwtje, of den éénen schaapherder op te zoeken, die er trotsch op zijn het dialect zo prachtig te spreken.'

Louise Kaiser was van huis uit geen dialectoloog, maar arts die zich bezighield met fonetiek. Fonetiek is de wetenschap die nagaat hoe klanken door het spraakorgaan gevormd worden en hoe ze door onze oren gehoord worden.

De fonetiek heeft zich ontwikkeld uit de fysiologie, de wetenschap die de levensverschijnselen van mensen dieren en planten bestudeert, en ze baseert haar onderzoeksmethoden op die van de fysiologie. Omdat het in de fysiologie normaal was rekening te houden met biologische verschillen tussen groepen, nam men dat ook over in de fonetiek.

In Nederland was er in de eerste helft van deze eeuw een aantal fonetici, dat dialecten fonetisch onderzocht. Voor hen was het de gewoonste zaak van de wereld om de gegevens die ze van verschillende groepen mensen kregen uit elkaar te houden. Ze maakten in ieder geval wel een onderscheid naar leeftijd en geslacht, soms ook naar sociaal milieu.

Louise Kaiser (1935) veronderstelt zelfs dat er niet alleen dialectverschillen kunnen zijn tussen dialectsprekers van verschillende leeftijd en sekse, maar ook tussen mensen van klein postuur en die van groot postuur, tussen donkerogigen en blauwogigen, tussen mensen met een langwerpige en die met een vierkant gezicht. In die tijd was het in de fysiologie heel gewoon om dergelijke veronderstellingen te doen, maar ze zijn nooit nagegaan en we weten daarom ook niet of ze juist zijn. Op het eerste oog lijkt dit soort theorieën op die van de omstreden kriminoloog Lombroso (1835-1909), de man die meende te ontdekken dat een bepaald gezichtstype vaak bij misdadigers voorkwam. Dergelijke theorieën hebben altijd in een kwaad daglicht gestaan. In de eerste plaats omdat men de juistheid er van in twijfel trok en in de tweede plaats omdat ze heel

wat leed kunnen bezorgen wanneer ze gehanteerd worden door mensen die de andere kant op gaan redeneren: als iemand zo'n gezicht heeft dan zal zij of hij wel misdadig zijn. De veronderstellingen van Louise Kaiser zijn misschien een beetje bizar, maar ze kunnen nooit gevaarlijk voor de maatschappij worden, want onze sociodialektologen hielden zich op een heel wat minder precair terrein bezig dan Lombroso.

Al met al heeft de grote bloei van het fonetisch onderzoek in Nederland er toe bijgedragen dat we een aantal klankbeschrijvingen van Nederlandse dialecten bezitten, die een sociodialektologische inslag hebben.

Tot voor kort is er weinig sociodialektologisch onderzoek gedaan naar andere taalverschijnselen dan klanken. Maar de opkomst van de sociolinguïstiek in de laatste jaren heeft er toe bijgedragen dat ook andere taalaspecten sociodialektologisch onderzocht worden (De Vries e.a. (1974), Van den Broeck (1977), Deprez en Geerts (1977)). Deze onderzoeken kunnen ons alleen niets vertellen over verschillen en overeenkomsten in taalgebruik tussen vrouwen en mannen, omdat de onderzoekers de vrouwen eenvoudigweg niet in hun onderzoek betrokken hebben. Sommigen van hen beseffen wel dat ze dat niet zonder meer kunnen doen en toch op zijn minst moeten beargumenteren. Het argument dat de meesten aanvoeren is van praktische aard: wanneer je zowel de taal van vrouwen als die van mannen wil bestuderen, moet je met het dubbele aantal informanten werken, en dat betekent dubbel zoveel werk (Elias 1977, Van den Broeck 1977). Dat dit op zich natuurlijk nog geen reden is om *mannelijke* informanten te kiezen realiseerden alleen Deprez en Geerts (1977) zich. Zij geven ook aan waarom ze juist de voorkeur aan mannen als informanten gegeven hebben. In de sociolinguïstiek worden de informanten meestal op basis van hun beroep in een sociale klasse ingedeeld. Mannen zijn op die manier vrij makkelijk in klassen in te delen, maar vrouwen minder, want velen van hen zijn huisvrouw, en dat is een beroep waarop je iemand niet in een sociale klasse kunt indelen. Hebben vrouwen wel een 'echt' beroep dan is dat er meestal een, dat bij een lage sociale klasse hoort. Vrouwen met een beroep dat bij een hoge sociale klasse hoort zijn zó zeldzaam, dat dit ook als een van de redenen aangevoerd wordt om ze niet in het huidige sociodialektologische en sociolinguïstische onderzoek te betrekken: want hoe vind je evenveel vrouwelijke als mannelijke informanten die een beroep hebben dat bij een hoge sociale klasse past?

Uit het bovenstaande is duidelijk dat de sociologische indeling die in deze wetenschappelijke onderzoeken gehanteerd wordt gebaseerd is op

de mannenwereld. Omdat vrouwen niet zo makkelijk in de hokjes zijn te stoppen die door en voor mannen gemaakt zijn worden ze maar buiten beschouwing gelaten. Een mooi voorbeeld van hoe de vrouw in de (mannen)wetenschap verdonkeremaand wordt.

Dialektologen en vrouwelijke zegslieden

Zowel bij dialektvergelijkers als bij schrijvers van dialektmonografieën en sociodialektologen zijn opmerkingen te vinden over verschillen in taalgebruik tussen vrouwen en mannen. Sever Pop meende zelfs dat dat verschil van zoveel belang was voor dialektologen dat hij van het eerste nummer van het tijdschrift *Orbis* (1952) een themanummer maakte met de titel 'De taal der vrouwen: taalkundige enquête op wereldschaal'. (Of dacht hij misschien dat hij met dit onderwerp wel veel abonnees zou strikken?)

Dialektologen van vele landen werden uitgenodigd om een artikel te schrijven waarin behandeld moest worden of in hun land de taal van vrouwen konservatiever of juist moderner was dan die van mannen. Eveneens werd hen gevraagd om te belichten of vrouwen ook inderdaad bruikbaar waren als zegslieden. Deze vraag werd gesteld omdat vroeger al eens geopperd was dat ze daarvoor te langzaam van begrip en te verlegen zouden zijn en dat ze bovendien te weinig uithoudingsvermogen zouden hebben. Verder was bij sommige onderzoeken gebleken dat vrouwen van hun echtgenoten sowieso niet met een vreemde meneer uit de stad mochten praten.

In de volgende paragrafen zullen we onder andere op basis van de artikelen in *Orbis* wat dieper ingaan op dat wat er beweerd is over vrouwen en vrouwentaal. Zoals we in de inleiding van dit hoofdstuk al gezegd hebben zullen we eerst aandacht besteden aan de dialektologen die de vrouwentaal *ouderwets* noemen, dan aan diegenen die haar juist *modern* vinden en tenslotte aan diegenen die de taal van vrouwen en mannen hetzelfde achten. Telkens zullen we eerst de observaties van de *dialektvergelijkers* geven, dan die van de *schrijvers van dialektmonografieën* en daarna zullen we de meningen van de eerste twee toetsen aan de onderzoeksresultaten van de *sociodialektologen*.

3. *Vrouwentaal: ouderwetse taal*

Al vanaf het begin van deze eeuw verkondigen dialektologen dat voor het dialektonderzoek de klok op vijf voor twaalf staat, dat de dialekten op het punt staan uit te sterven door de enorme invloed van het Algemeen Beschaafd. Dialektologen worden al jarenlang aangespoord om in ijltempo dialektonderzoek te doen. Ze moeten zien te redden wat er nog te redden valt van het oude dialekt. Dat is de reden waarom veel dialektologen een voorkeur hebben voor zegslieden met een ouderwets taalgebruik. Ze denken dat die het oude dialekt het beste bewaard hebben.

De dialektvergelijkers

In zijn overzicht van wat er over goede en slechte informanten in de verschillende taalatlanten gezegd is wijst Pop (1950) er op dat dialektologen die op zoek zijn naar zo oud mogelijke taalvormen, de vrouwen niet moeten vergeten. Vaak is gebleken dat vrouwen hun dialekt goed bewaren, dat ze vele door de mannen al lang vergeten woorden en uitdrukkingen nog kennen. Kortom dat ze konservatiever in hun taal zijn dan mannen. De redenen die als verklaring voor dat konservatisme worden aangevoerd zijn velerlei. Er wordt ons een bonte mengeling voorgetoverd: huis en haard, moederschap, analfabetisme en zelfs de schoonfamilie worden erbij gehaald.

Huis en haard, moederschap, analfabetisme en schoonfamilie

Lucien Tesnière (1925) merkt op dat de plaatselijke dialekten beter bewaard zijn gebleven bij de vrouwen dan bij de mannen omdat 'de eersten niet in militaire dienst hoeven, die de jonge mannen van hun moederland wegscheurt. Bovendien babbelen vrouwen door hun huiselijke bezigheden meer met elkaar dan met vreemden.'

Meunier (1926) zegt dat hij zijn uiterste best gedaan heeft om voor zijn atlas van Nivernais (Frankrijk) goede zegslieden te vinden 'door die personen te kiezen die meestal analfabeet zijn, vrouwen bij voorkeur, omdat zij minder vaak hun geboortestreek verlaten dan de mannen.'

Aan het verplicht vastgebakken zitten aan eigen huis, haard en kinderen hebben ook vele anderen het archaische taalgebruik, dat ze bij vrouwen aantreffen, toegeschreven. Jaberg en Jud (1928) voor het Italiaans, Maurer-Mortesdorf (1952) voor de Siebenbürgische dorpsdialekten in Roemenië, Gennart (1952) voor het Duitssprekende deel van Zwitserland en Italië en Badià (1952) voor het Spaans. De laatste eindigt zijn artikel

zelfs nogal pathetisch met: 'Men moet de waarde van de vrouwen bij het dialektonderzoek niet miskennen, want door de conservatieve kenmerken van haar taal zijn ze essentieel bij het beschrijven van dialecten die bedreigd zijn door de dood.'

Grootaers (1952) constateert ook voor het Japans een archaischer taalgebruik bij vrouwen, maar dit geldt alleen voor vrouwen boven de dertig: 'De jonge vrouwen zijn meer geneigd om nieuwe moderne taalvormen over te nemen dan de jonge mannen, maar als de meisjes eenmaal 25 geworden zijn neemt deze neiging af. Op dertigjarige leeftijd is de taal van vrouwen conservatiever dan die van mannen. Waarschijnlijk komt dit omdat ze – als ze eenmaal getrouwd zijn – bij hun schoonouders moeten intrekken en dan moeten zij zich zoveel mogelijk aan de ouders van hun man aanpassen, ook in hun taalgebruik.'

Helaas zwijgt Grootaers erover waarom mannen zich blijkbaar niet zo bij hun eigen ouders hoeven aan te passen.

Dat het konservatisme in de taal van vrouwen iets te maken zou hebben met haar leeftijd, is ook voor een deel van het Nederlandse taalgebied gesuggereerd. Pée (1946) meent, dat in ieder geval in West-Vlaanderen 'de volkswrouw van zekere leeftijd' het dialect het beste bewaard heeft. Maar de redenen die Pée aanvoert voor het conservatieve karakter van het dialect van de oudere Vlaamse vrouw zijn andere dan die Grootaers voor het Japans opsomt. 'De meeste huisvrouwen hebben zelden of nooit hun geboortedorp verlaten, ze zijn veel meer dan de mannen aan hun huis gebonden door de kinderen, zijn doorgaans weinig ontwikkeld en hebben den tijd niet om een krant of een boek te lezen. De mannen daarentegen komen reeds in hun diensttijd in contact met anderssprekenden, leeren meestal hun ambacht in de naburige stad, zoeken werk waar het te vinden is en zijn, na hun huwelijk meestal buitenshuis werkzaam met maten van naburige gemeenten of zelfs verder afgelegen gewesten.'

Het is denkbaar dat de netgenoemde redenen ook gelden voor de Japanse situatie, maar dat Grootaers ze niet genoemd heeft, omdat het verplicht intrekken en aanpassen bij de schoonouders volgens hem de voornaamste factor is die bijdraagt tot het conservatieve karakter van de taal van Japanse vrouwen van boven de dertig.

Een andere reden waarom Pée de voorkeur heeft gegeven aan vrouwelijke zegslieden is veel vleiender voor het vrouwelijke geslacht. 'Het heeft mij ten ander vaak getroffen dat de volkswrouw doorgaans vlugger van begrip is dan de man: ze snapte onmiddellijk waarover het ging, zette de zinnestjes om in haar dialect – niet slaafs, maar hier en daar met de noodige

wijziging – in een vlug tempo, zonder aarzelen en zonder nutteloos vragenstellen: ze voelde niet de behoefte, zoals vele mannen, er te pas en meestal te onpas, ellenlange beschouwingen en onbelangrijke herinneringen aan vast te knopen.' Die Willem Péc droeg de vrouwen wel een warm hart toe!

Onzekere vrouwen

Pieter Meertens (1952) is het volkomen met Pée's opmerking eens dat vrouwen een conservatiever taalgebruik dan mannen zouden hebben. Hij gelooft zelfs dat dat ook geldt voor de rest van het Nederlandse taalgebied. Maar toch wijst Meertens ook op slechte ervaringen die hij gehad heeft met vrouwelijke zegslieden. Want hoewel ze meestal wel de oude dialectvorm kennen, twijfelen ze volgens hem toch altijd aan zichzelf, weten ze nooit zeker of het inderdaad wel hun eigen dialect is en niet dat van een paar dorpen verderop.

Klocke (1920) merkte die onzekerheid ook al op bij Nederlandse dialectsprekende vrouwen. Mannen konden hem beter vertellen dan vrouwen welke uitspraakverschillen er waren tussen het dialect van de eigen woon- en geboorteplaats en dat van dorpen uit de buurt. Hij verklaart dit verschijnsel uit wat hij noemt 'het groter adaptatievermogen van vrouwen': vrouwen passen zich heel gemakkelijk aan en nemen ook snel kenmerken uit andere dialecten over. Hij wijst er op dat dit groter aanpassingsvermogen van vrouwen ook blijkt bij het leren van vreemde talen. In het buitenland leren vrouwen vaak sneller dan mannen om de vreemde taal vlot en met een onberispelijk accent te spreken. Als zogenaamd statistisch bewijs hiervoor voert Klocke aan dat in zijn tijd vrouwen bij het eindexamen voor uitspraak en taalvaardigheid van de vreemde talen gemiddeld hogere cijfers kregen dan mannen.

Of uit de eindexamencijfers van de laatste jaren nog steeds blijkt dat vrouwen makkelijker vreemde talen leren dan mannen, weten we niet. Wel is uit een recent onderzoek (Boets en De Schutter 1977) gebleken dat voor Vlaanderen Klocke's observatie, dat vrouwen dialecten minder goed uit elkaar kunnen houden dan mannen, nog steeds klopt.

Zwakke, poëtische, fatsoenlijke, dus onbruikbare vrouwen

We hebben maar één man gevonden die, hoewel hij best wilde toegeven dat vrouwen beter de oude dialectvormen kennen dan mannen, toch met opzet geen vrouwen als zegslieden wilde raadplegen. Dat was monseigneur A. Gricra (1952), die werkte aan de taalatlas van Catalogna

(Spanje). Als excuus voor het mijden van vrouwelijke zegslieden voert hij de volgende redenen aan:

- Elk interview duurde zo'n vijf uur. Vrouwen hielden dat niet vol, ze bleken veel eerder moe te zijn dan mannen.
- De vragen stonden in verband met het boerenleven. Vrouwen weten daar minder van af dan mannen, omdat ze nu eenmaal uitsluitend leven voor hun eigen huis.
- Soms moesten er zulke gênante dingen gevraagd worden dat hij zeker wist dat vrouwen er geen antwoord op zouden durven te geven.

Naast deze min of meer praktische redenen om geen vrouwelijke zegslieden te gebruiken, heeft Monseigneur Griera ook nog een psychologische: 'Het beantwoorden van vragen over het eigen taalgebruik is alleen mogelijk wanneer je goed kunt nadenken. Mannen kunnen dat, ze reageren op elke vraag met hun verstand, maar vrouwen kunnen dat niet, want zij reageren op elke vraag met hun gevoel.' Op dat laatste gaat Griera nog even door, hij zegt: 'De taal van genegenheid staat op de tweede plaats. De taal is door God gemaakt en aan de mensen gegeven om met elkaar te kunnen communiceren, maar niet om poëzie te schrijven. Neen, om de goddelijke schoonheid, die weerspiegeld wordt in de ziel van de mens en in de wereld daarbuiten, te verwoorden.' Misschien doen we Griera wel een beetje onrecht aan met de vertaling van de laatste zin, want er staat *l'homme* in het Frans, en dat kan zowel *mens* als *man* betekenen. Wat Monseigneur Griera precies bedoeld heeft, hebben we maar niet proberen te achterhalen. Het is in ieder geval wel duidelijk dat hij van vrouwen geen al te hoge dunk heeft. Haar dialect mag dan wel archaisch zijn, maar haar fysieke en psychische eigenschappen maken het zijns inziens onmogelijk om haar als zegsvrouw te gebruiken.

De schrijvers van dialectmonografieën

Bij de schrijvers van dialectmonografieën hebben we lang niet zoveel voorbeelden van vrouwen met een conservatief taalgebruik gevonden als bij de dialectvergelijkers. Deels komt dit omdat schrijvers van dialectmonografieën sowieso niet zoveel gezegd hebben over hun zegslieden, deels komt het omdat we bij de bestudering van dialectmonografieën onze neus niet buiten het Nederlandse taalgebied gestoken hebben. We hebben alleen in de monografieën, die over Vlaamse en Nederlandse dialecten gingen, gezocht naar opmerkingen over vrouwentaal.

In maar twee monografieachtige beschrijvingen van Nederlandse plaatsen wordt vermeld dat vrouwen er meer dialectisch gekleurd spreken

dan mannen. Dat is in Urk (Koffeman 1875) en Culemborg (Ausems 1953), plaatsen die erg weinig gemeen hebben. Urk is natuurlijk wel iets heel speciaals – zeker in 1875 –, maar provinciestedjes als Culemborg zijn toch niet zo bijzonder in Nederland. Het is daarom aannemelijk dat een konservatiever taalgebruik van vrouwen voor nog veel meer plaatsen in Nederland gold of geldt. Maar in de dialectmonografieën is daar niets over gezegd, omdat men aan dergelijke zaken meestal geen aandacht besteedde.

Zowel voor het konservatieve taalgebruik van de Culemborgse als voor dat van de Urkse vrouwen wordt dezelfde reden aangevoerd, een die we ook al vaak bij de dialectvergelijkers zijn tegengekomen: door hun gebondenheid aan hun huis en de buurt komen vrouwen minder met anders-sprekenden in aanraking dan mannen. Ausems (1953) voegt daar ook nog een andere reden aan toe, namelijk dat mannen dikwijls meer beïnvloed worden door het ABN doordat ze dagelijks de krant lezen. Iets dat vrouwen niet zouden doen. Een nare, maar misschien wel juiste konstatering, die ook 22 jaar later nog geldig bleek. Uit het Intomart onderzoek naar het lezen van dagbladen in 1975 blijkt dat vrouwen per dag gemiddeld een half uur in de krant lezen, terwijl mannen dat drie kwartier doen.

Voor maar één plaats in België hebben we kunnen vinden dat vrouwen er meer dialectisch gekleurd spreken dan mannen, dat is Aarschot. Pauwels (1938) beschrijft hoe er binnen het stadsdialect van Aarschot twee schakeringen zijn te onderscheiden: het 'burgerlijke dialect' en de 'platte taal'. Die platte taal nu wordt vooral gebruikt door vrouwen en kinderen uit de 'werkliedenwijk', maar ook sommige heel deftige vrouwen schijnen soms op die manier te spreken. Pauwels zegt dat er dan sprake is van een soort familiekwaal, dat wil zeggen alle of verscheidene vrouwen van een familie spreken zo. Al de mannen – deftig of niet – schijnen die platte taal nauwelijks te gebruiken.

Die verschillen in taalgebruik tussen Aarschotse vrouwen en mannen zijn niet te vinden tussen meisjes en jongens: kleine kinderen spreken allemaal even plat als hun moeder. Pauwels suggereert dat de jongens het 'plat' afleren rond de jaren waarop ze 'meer onder de mensen' beginnen te komen. Dan gaan ze merken dat vrouwen anders praten dan mannen en kleine jongens beseffen natuurlijk best dat ze, wanneer ze bij de grote mannen willen horen, zullen moeten praten als die grote mannen.

De sociodialektologen

Sociodialektologen zijn nooit op zoek gegaan naar de vrouw of de man die het dialekt van een bepaalde plaats het beste bewaard had. Ze namen een representatief deel van de bevolking van een plaats en onderzochten hoe de vertegenwoordigers van de verschillende bevolkingsgroepen spraken en of er verschillen tussen die groepen waren. Of de ene groep meer dialektisch gekleurd sprak dan de andere was iets wat bij hen niet bepaald centraal stond. Omdat ze hun hele manier van wetenschapsbeoefening baseerden op de fysiologie, zochten ze voornamelijk naar verbanden tussen biologische verschijnselen en uitspraakverschijnselen. Zo maten ze bijvoorbeeld met behulp van voor die tijd vernuftige apparaten hoe breed hoofd, kaak en mond van de sprekers waren en keken ze of er enig verband was tussen die maten en de uitspraak van bepaalde klanken.

Andere taalverschijnselen die de sociodialektologen onderzochten waren bijvoorbeeld spreektempo, stemhoogte, artikulatiescherpte en zangerigheid. De resultaten van deze onderzoeken wijzen soms op grote verschillen tussen vrouwen en mannen. Vaak is het zo dat die verschillen voor alle plaatsen één bepaalde richting uitwijzen. Zo bleek bijvoorbeeld uit de onderzoeken in Edam (Kaiser 1963), Elburg (Meinsma 1958) en Wieringermeer (Kaiser 1949) dat het tempo van spreken bij vrouwen hoger lag dan bij mannen en dat vrouwen meer 'zangerig' en beter gearticuleerd spraken dan mannen. Dergelijke verschillen tussen vrouwentaal en mannentaal leren ons niets over het meer of minder dialekt spreken van een van de seksen. De verschillen liggen op tafel, maar wat ze betekenen, hoe ze geïnterpreteerd moeten worden, is niet duidelijk. Ook de sociodialektologen, die deze onderzoeken deden, hebben alleen maar de naakte feiten gegeven zonder er een interpretatie aan vast te knopen. En in het kader van dit hoofdstuk kunnen wij ons evenmin op het gladde ijs van de interpretatie van hun resultaten begeven.

Gelukkig hebben sociodialektologen soms ook taalverschijnselen bestudeerd die wel duidelijk in verband met meer of minder dialektspreken gezien kunnen worden. Bijvoorbeeld dingen als het uitspreken van *sk* in plaats van *sch* in Noord-Holland in woorden als *school* en *schip*. Maar in tegenstelling tot dat wat we verwachtten op grond van de hierboven opgesomde opmerkingen van dialektvergelijkers en schrijvers van dialektmonografieën, wees géén van de resultaten van de sociodialektologen erop dat vrouwen meer dialektisch gekleurd, ouderwets, spraken dan mannen. In paragraaf 6 zal deze op het eerste oog zo merkwaardige tegenstrijdigheid verklaard worden: de sociodialektologische onderzoe-

ken waaruit iets op te maken valt over meer en minder dialektisch gekleurd spreken, zijn in verstedelijkte gebieden gedaan en in dat soort gebieden spreken vrouwen meestal 'moderner' dan mannen.

4. *Vrouwentaal: moderne taal*

Zo dol als dialektologen waren op vrouwen en mannen die hun dialekt goed bewaard hadden, zo afkerig waren ze ook van mensen die hun taal makkelijk aan het Algemeen Beschaafd aanpasten en open stonden voor elke moderne en nieuwe taalvorm. Want als je dat soort mensen als zegslieden gebruikte was de kans groot dat ze je geen betrouwbare dialektgegevens zouden verstrekken. Je moet er dus voor op je hoede zijn. Daarom wordt in de dialektologie soms uitvoerig behandeld welke mensen hun dialekt snel verliezen.

De dialektvergelijkers

Een aantal dialektvergelijkers vermeldt dat de taal van de vrouw minder dialektisch gekleurd is dan die van de man. Ze zijn van mening dat de vrouw 'van oorsprong' weliswaar altijd meer dialektisch gekleurd gesproken heeft dan de man, maar dat de verandering van de rol van de vrouw in de maatschappij een verandering in haar taalgebruik teweeg heeft gebracht.

Zo gelooft Šerech (1952) dat in het begin van de 20ste eeuw in Rusland de vrouwentaal konservatiever was dan de mannentaal. Hij haalt met instemming Jacimirskij (1915) aan, die over de zegslieden die hij voor zijn onderzoek in Rusland gebruikte, schreef: 'We onderzochten voornamelijk de taal van vrouwen, van analfabeten en überhaupt van mensen die nog nooit met de beschaving in aanraking gekomen waren.' Maar anno 1952 staat het er met de vrouwentaal volgens Šerech toch anders voor: 'Heden ten dage is de taal van vrouwen ook onderhevig aan invloeden van buitenaf en is ze niet meer zo duidelijk konservatiever dan de mannentaal. Dit komt omdat de vrouwen in de USSR steeds meer werk doen dat vroeger puur en alleen mannenwerk was, zoals bijvoorbeeld militaire dienst.' Niet alleen neemt Šerech waar dat vrouwen daardoor net zo gaan praten als mannen, maar ook bespeurt hij dat ze hun taal in veel gevallen sneller en makkelijker aan de mode aanpassen dan mannen: nieuwe modieuze woorden en uitdrukkingen worden vlugger door vrouwen overgenomen dan door mannen.

Ruše-Drayina (1952) neemt voor het Letlands dezelfde ontwikkeling waar: de vrouwen van de oudere generatie zijn nog steeds konservatief in hun taal, omdat ze hun hele leven bij eigen huis en haard gesleten hebben en nauwelijks of geen opleiding gehad hebben, maar de jongere vrouwen hebben een allesbehalve archaisch taalgebruik. De meesten hebben een goede opleiding gevolgd en werken nu buitenshuis. Ze hebben veel belangstelling voor de Letlandse taal- en letterkunde en ze proberen zoveel mogelijk volgens de norm van het 'Algemeen Beschaafd Letlands' te spreken. Ook zij zijn zeer modebewust in hun taalgebruik. In verband hiermee wijst Ruše-Drayina nog op een frappant verschijnsel: de kinderen van die zo modern pratende werkende vrouwen hebben allemaal een nogal ouderwets taalgebruik. Dat komt omdat ze niet naar een krèche kunnen gaan, maar opgevoed worden door oma. Vanzelfsprekend nemen ze dan oma's konservatieve taalgebruik over.

Dichter bij huis, in Frans-Vlaanderen, hebben we ook voorbeelden gevonden van vrouwen die, toen hun status in de maatschappij veranderde, anders gingen praten. Het betreft hier de dochters van rijk geworden Vlaamse boeren. Wanneer pa goede zaken had gedaan, werden de dochters naar een Franse kostschool gestuurd, de zoons bleven bij vader thuis, die moesten een vak leren. Voor die boeren was een dochter op een Franse kostschool een heel statussymbool, en voor die dochters had op hun beurt weer het Frans spreken een enorme status. Keerden de boeren dochters na hun kostschooltijd weer terug naar het Vlaamse platteland, dan waren het vurige propagandisten van het Frans geworden. In hun ogen was het Frans veel mooier, beschaafder, modieuzer dan het Vlaams. In veel gevallen weigerden ze zelfs nog Vlaams te praten.

Pée (1946) vertelt hoe onder andere dank zij deze Fransgezinde boeren dochters het platteland in Frans-Vlaanderen steeds meer verfransde. 'Laten we nu terugkomen op onze, uit-de-Fransche-Kostscholen teruggekeerde, boerendochters. Overtuigd en doordrongen van de superioriteit van het Fransch boven hun Vlaamsch dialect, voelen zij het als vernederend dat zij 's zondags het sermoen, dat in het pensionnaat in het Fransch gebeurde, nu in het Vlaamsch moeten aanhooren. Bij de eerste gelegenheid, als ze met een boodschap bij den pastoor komen, snijden ze dit onderwerp even aan, komen er later op terug en rusten niet alvorens ze den pastoor er toe hebben bewogen voortaan in de hoogmis tenminste, de eenige die zij en de notabelen bijwonen, het Fransch te gebruiken. En zoo, zei mij mijn zegsman, wordt ook het platteland stilaan verfranscht.'

In een aantal gevallen hebben dialectvergelijkers geconstateerd dat niet alleen vrouwen beschaafder spreken dan mannen, maar dat ook meisjes minder dialektisch gekleurd spreken dan jongens. De grote neiging van vrouwen om zich aan te passen aan dat wat doorgaat voor beschaafd, cultureel hoger staand, schijnt zich al vroeg te kunnen manifesteren. Otto Steiner (1957) wijst erop dat in West-Duitsland jongens veel meer de lokale dialecten gebruiken dan meisjes, die de voorkeur geven aan het Hoogduits. Een verklaring hiervoor geeft Steiner echter niet.

Jo Hansen (1949) merkt op dat in Limburg op de meisjesscholen onder Limburgse kinderen veel meer Hollands wordt gesproken dan op de jongensscholen. Hij besluit zijn artikeltje met het verzoek om toch vooral op de meisjesscholen meer aandacht te besteden aan het dialect, want 'Onze meisjes zijn de moeders van de komende generatie Limburgers. Hun taal moet de moedertaal van ons gewest blijven.'

Niet alleen dialectologen hebben opgemerkt dat meisjes meer geneigd zijn om de standaardtaal van een land te spreken dan jongens, maar ook leken. In een reisgids over Malta lezen we: 'Wanneer je ergens verdwaald bent, vraag dan de weg aan een *schoolmeisje*, niet aan een *schooljongen*. Meisjes spreken beter Engels dan jongens.' (kursivering m.g.)

De schrijvers van dialectmonografieën

We hebben maar één dialectmonografische beschrijving gevonden waarin gezegd wordt dat vrouwelijke personen minder dialect spreken dan mannen. Winnen (1959) constateert dat in Tienen (België) meisjes minder goed de dialectwoorden onthouden dan jongens, want zegt hij: 'Meisjes hebben meer zin voor verfijning dan jongens en schijnen bovendien sneller langs de sociale ladder te willen klimmen.' Hier zien we ook weer een voorbeeld van de relatie taal en maatschappij. Men denkt door netter te praten sneller op de maatschappelijke ladder te kunnen stijgen. En volgens Winnen zouden Tiense meisjes – en ook vrouwen – daar meer gevoelig voor zijn dan mannen.

Een dergelijke redenering klopt met de uitslag van een enquête die in Oene op de Veluwe is gehouden (Helden en Koldenhof 1968). Men vroeg daar aan een groot aantal vrouwen en mannen of ze het jammer vonden dat het dialect aan het uitsterven was. De mannen bleken daar nogal onverschillig tegenover te staan, maar de vrouwen zeiden uitdrukkelijk dat ze dat helemaal niet erg vonden. Als argument daarvoor gaven ze op dat het voor de toekomst van de kinderen beter was dat ze Algemeen Beschaafd spraken.

De sociodialektologen

Uit de resultaten van maar twee sociodialektologische onderzoeken hebben we kunnen opmaken dat vrouwen meer ABN-achtig spreken dan mannen. Dat was in Edam en in de Wieringermeer (Kaiser 1963, 1949). In Edam kwam de combinatie *sk* in plaats van *sch* alleen bij mannen voor, de vrouwen zeiden altijd *sch*. Het uitspreken van tweeklanken waar in het Algemeen Beschaafd éénklanken uitgesproken behoren te worden (bijv. *ou* i.p.v. *oo*, en *ei* i.p.v. *ee*) kwam vaker bij mannen dan bij vrouwen voor (36% tegen 28%). Het uitspreken van een *è* in plaats van de algemeen beschaafde *ij* kwam ook vaker bij mannen voor dan bij vrouwen (20% tegen 4%). Deze resultaten zijn gebaseerd op een onderzoek waarbij men probeerde de mensen zo spontaan mogelijk te laten praten door te proberen ze zo veel mogelijk bandrecorder en interviewer te laten vergeten. Om dat voor elkaar te krijgen vuurden de onderzoekers vragen op ze af als: 'Hebt u wel eens een knorrepot ontmoet?' en 'Bent u wel eens erg geschrokken?' Het is opvallend dat deze manier om spontaan taalgebruik te ontlokken veel lijkt op de methode die de Amerikaanse sociolinguïsten (Labov 1966) aan het eind van de jaren '60 met veel tamtam lanceerden. De Nederlandse sociodialektologen waren zo gek nog niet, alleen misschien een beetje te bescheiden.

Uit onderzoek in de Wieringermeer (Kaiser 1949) bleek ook dat de vrouwen in die polder meer ABN spraken dan de mannen. Het onderzoek in de Wieringermeer was een heel bijzonder onderzoek, omdat het hoofddoel ervan was te kijken hoe mensen uit verschillende dialectgebieden, die bij elkaar kwamen te wonen, gingen spreken. Daarom onderzocht ze – vlak nadat de polder was drooggelegd – hoe de dialectsprekers uit de verschillende dialectgebieden hun dialect wijzigden, aanpasten aan het ABN of aan de dialecten van andere dialectsprekers, die ook in de pas drooggelegde polder waren komen te wonen. Louise Kaiser onderzocht daarvoor het taalgebruik van 3000 mensen en kwam tot de conclusie dat er altijd verschillen in taalgebruik tussen vrouwen en mannen waren. Dat die verschillen des te groter zijn wanneer de mensen ouder zijn en dat je eerder aan de taal van jonge mannen kunt horen uit welk milieu ze komen dan aan de taal van jonge vrouwen. Verder kwam uit haar onderzoek naar voren dat vrouwen over het algemeen eerder ABN gaan spreken en het dialect laten schieten dan de mannen. Zo vervingen Limburgse vrouwen eerder hun zachte *g* voor de Algemeen Beschaafde harde *g* dan mannen.

5. Vrouwentaal gelijk manentaal

Omdat er vrij veel gezegd is over verschillen tussen vrouwelijke en mannelijke informanten hebben sommige dialectologen zich groepen gevoeld expliciet te vermelden dat ze geen verschil hebben kunnen vinden. We hebben van de drie soorten dialectonderzoekers alleen dialectvergelijkers gevonden die in de bres gesprongen zijn voor de gelijkheid van de vrouwelijke en mannelijke informant.

Sommigen van hen staan er wel van te kijken als tijdens hun onderzoek blijkt dat vrouwelijke zegslieden net zo goed zijn als mannelijke. Pierre Gardette (1968) schrijft in de inleiding van zijn taalatlas van het gebied om Lyon (Frankrijk), waarin vooral de terminologie van het boerenbedrijf aan bod kwam: 'Bij voorkeur hebben we mannen genomen, omdat zij de woorden die te maken hebben met landbouw en veeteelt beter kennen. Maar soms hebben we onze toevlucht tot vrouwen moeten nemen (...), en daar hebben we geen spijt van, want ze hebben ons best goede gegevens verstrekt.'

Weijnen benadrukt in zijn inleiding tot de *Dialektatlas van Noord-Brabant* dat het om het even is of je vrouwelijke of mannelijke zegslieden neemt. Allebei kunnen ze even goed of slecht zijn: 'Verschillende malen gaven de mannen betere antwoorden dan hun vrouwen, maar zeker niet minder vaak wonnen de dames het van de heren.'

De opmerking van Jo Daan hierover in de inleiding van de *Dialektatlas van Noord-Holland* (1968) komt op hetzelfde neer, maar lijkt meer uit het leven gegrepen: 'De beste combinatie is dikwijls een echtpaar, voor sommige vrouwen en mannen is het namelijk een groot genoegen als ze de gelegenheid krijgen hun echtgenoten te verbeteren.'

6. De rol van de vrouw in het proces van de taalverandering

Waarschijnlijk beseffen weinig mensen dat taal verandert, maar toch is dat het geval. Dat ons dat niet zo opvalt komt doordat taalverandering heel langzaam gaat. Veranderingen in woordvorm, zinskonstrukties en klanken worden daarom door de leek nauwelijks opgemerkt. Alleen valt het ze soms op dat een woord, dat vroeger vaak voorkwam, nu zelden of nooit meer gebruikt wordt. Dat het ons nu veel moeite kost een stuk Nederlands uit de 17de eeuw te begrijpen bewijst dat niet alleen de woorden van een taal komen en gaan, maar ook klanken, zinskonstrukties

en dergelijke.

In deze paragraaf zal aangestipt worden welke rol de vrouw in het proces van de taalverandering speelt. We zullen ons daarbij alleen concentreren op taalverandering die in de richting van het Algemeen Beschaafd gaat, omdat alleen van dat type taalverandering uit verschillende onderzoeken is gebleken dat vrouwen er een belangrijke rol in spelen. Wat betreft de invloed van de vrouw op taalverandering die een gevolg is van bijvoorbeeld snel en slordig spreken, kunnen we alleen Gauchat (1905) aanhalen. Hij konstateerde bij een onderzoek in Charmey in Zwitserland dat sommige klanken in de taal van vrouwen sneller veranderden dan in de taal van mannen. 'Men spreekt niet voor niets van *vaderland* en *moedertaal*. Op het platteland verlaat de vader vroeg in de morgen zijn huis om de hele dag zwijgzaam en dikwijls eenzaam op het land te werken. Zo'n vader spreekt meer tegen zijn beesten dan tegen zijn kinderen. De moeder daarentegen brengt veel meer tijd thuis door, in het gezelschap van andere mensen. Tijdens het wassen en koken krijgt ze veel vaker de gelegenheid te kwebbelen dan haar man op het veld. Het is duidelijk dat – wanneer je 10.000 maal een woord (bijvoorbeeld *Amstelredam*, M.G.) moet zeggen voordat het op een andere manier uitgesproken wordt (bijvoorbeeld *Amsterdam*, M.G.) – de nieuwe uitspraak eerder in de vrouwentaal dan in de mannentaal verschijnt. Ook spreekt het voor zich dat de kinderen de taal van hun moeder zullen navolgen, omdat ze nu eenmaal hun taal thuis leren en niet op het land.' Bij de verklaring van Gauchat voor het sneller veranderen van de taal van vrouwen dan die van mannen willen we een groot vraagteken zetten. Wel heeft hij gelijk met zijn opmerking dat kinderen meestal de taal van de moeder leren. Dat is ook de reden waarom de rol van de vrouw zo belangrijk is in het proces van de taalverandering. Wijzigt een vrouw haar taalgebruik in de periode van haar leven vóór of tijdens het begin van het moederschap dan is het waarschijnlijk dat ze dat veranderde taalgebruik aan haar kinderen doorgeeft. Maar dat is niet het geval wanneer een man zijn taalgebruik vóór of tijdens het begin van zijn vaderschap wijzigt. Want al zegt pa aan het ontbijt en bij het avondeten tegen zijn kinderen dat ze iets niet zus maar zo moeten zeggen, dan zal zijn invloed toch nooit zo groot kunnen zijn als die van moeder. Dit alles natuurlijk gezien in het kader van het traditionele gezin, met een buitenshuis werkende vader en een thuiswerkende moeder.

In paragraaf 3 is gebleken dat wanneer vrouwen geïsoleerd leven en niet vaak in contact komen met anderssprekenden ze langer dialektisch ge-

kleurd blijven spreken dan mannen. Konkreet betekent dit dat vooral op het platteland en in kleine dorpen de vrouwen hun dialect beter bewaard hebben dan de mannen. We kunnen dan ook verwachten dat de rol van de vrouw in het proces van de taalverandering op het platteland niet zo groot zal zijn: de vrouwen en kinderen spreken er waarschijnlijk zoals hun moeders en grootmoeders al deden.

Komen vrouwen eenmaal in contact met mensen die anders spreken dan zichzelf dan nemen ze de taal van die ander heel snel over. Tenminste, als de taal van die ander in hun ogen netter is, meer prestige heeft dan hun eigen taal. De neiging van vrouwen om zich aan te passen aan de 'nettersprekenden' is vooral in steden waargenomen en dat is niet zo verwonderlijk, want in steden komen vrouwen natuurlijk meer in contact met anderssprekenden dan op het platteland. Deze bevindingen van dialectologen zijn bevestigd door de resultaten van recent sociolinguïstisch onderzoek in grote steden van Amerika (zie hoofdstuk 4): vrouwen in stedelijke gebieden zijn vrijwel altijd normbewuster in hun taalgebruik dan mannen. We kunnen ons dan ook voorstellen dat de rol van de vrouw in het taalveranderingsproces het grootste zal zijn in de steden.

Het ligt voor de hand te denken dat met de opkomst van de radio en tv het verschil tussen stad en platteland in dit opzicht vervaagt, maar dit schijnt niet het geval te zijn (Trudgill 1974). Het contact met het Algemeen Beschaafd via radio en tv vergt van de luisteraars alleen passieve kennis en dat betekent niet dat ze het dan ook zelf willen spreken. In het persoonlijk contact is die drang om 'net als de ander' te praten veel groter omdat men door de ander verstaan wil worden. Wanneer we bij ons zelf nagaan hoe het ons vergaat bij het spreken en verstaan van vreemde talen zien we hetzelfde. Engels, Frans of Duits lezen of verstaan gaat bij de meeste mensen altijd beter dan zelf spreken. Maar zijn we een tijdje in het buitenland dan gaat het spreken van een vreemde taal ons al heel snel makkelijk af.

De reeds eerder genoemde Kloeke heeft al in de jaren '20 treffend uitgebeeld hoe Nederlandse vrouwen als ze in contact kwamen met anderssprekenden hun eigen taal aan die van die ander probeerden aan te passen (Kloeke 1924: 183). 'Buitengewoon gevoelig zijn hier natuurlijk weer in de eerste plaats de meisjes. Meisjes uit de allerlaagste volksklasse, die plotseling in hogere milieus komen, maken zich reeds binnen weinig tijd na het verlaten der volksschool een volkomen veranderde uitspraak en woordenkeus eigen. De taal van zogenaamde "daghitjes", wordt,

wanneer de vereering voor de mevrouw maar voldoende groot is, na verloop van tijd soms een copie van de taal der meesteres, in uitspraak, in woordenkeus, ook in stopwoordjes. Is de mevrouw een Indische, dan zal men niet zelden kunnen waarnemen, dat ook het meisje na eenige tijd met Indisch accent gaat spreken. In mijn naaste omgeving heb ik krasse voorbeelden van een dergelijke ver-Indisching van de taal van onvervalscht Hollandsche meisjes waargenomen.'

Dat een 'lagere' haar taalgebruik aan dat van een 'hogere' probeert aan te passen is niet zo verbazingwekkend. Maar dat 'vriendinnen' op theevisie elkaar in deftig taalgebruik proberen te overtroeven is eigenlijk wel vreemd. Kloeke (1924: 182) heeft dat genadeloos voor ons afgeschilderd. 'Meer dan eens heb ik ook kunnen waarnemen, dat dames op visites niet alleen een straffere houding en deftiger gebaren aannemen, maar er zelfs een aparte visite-uitspraak op na houden, die haar in haar gewone doen niet in die mate eigen is: zij gaan haar lange *e*'s en *o*'s met hooger, haar korte *e*'s en *u*'s met lager tongstand spreken, terwijl de lange *a*'s iets meer genasaleerd worden.'

Kloeke beweert niet dat uitsluitend vrouwen geneigd zijn zich aan te passen aan de 'nette taal', maar hij meent wel dat het vaker bij vrouwen valt waar te nemen dan bij mannen. De vergelijking die hij maakt tussen taal en mode is treffend en geldt in onze ogen nog steeds voor vrouwen en mannen in Nederland. 'Ten opzichte van de mode zien we ook een gelijksoortig verschil tussen mannen en vrouwen als ten opzichte van de taal. Ondanks het feit, dat de damesmode aan veel sterkere fluctuaties onderhevig is, passen dames zich vrij snel en gehoorzaam aan, terwijl heeren doorgaans een tamelijk indifferente houding aan den dag leggen.' In het vervolg op dit stukje wijst Kloeke er op dat er ook verschillen zijn tussen taal en mode. Beide berusten op gewoonte, maar de mode verandert snel en de taal langzaam. En wat in het algemeen geldt, is ook van toepassing op het individu. Het is makkelijker er voor te zorgen dat het niet aan je uiterlijk te zien is in welk milieu je wieg heeft gestaan dan er voor zorgen dat het ook niet aan je taal te horen is. Want al beseft bijvoorbeeld iemand die een Oostnederlands dialect spreekt wel dat een groot aantal *ie*-klanken uit haar of zijn dialect in het ABN een *ij*-klank geworden zijn, toch is het nog moeilijk precies te weten welke *ie*'s uit een dialect in het ABN gewoon een *ie* blijven. Dat kan tot gevolg hebben dat iemand bij de pogingen om netjes te praten te ver gaat en overkorrekte vormen fabriceert zoals: bijfstuk met brood; alsjeblijft; m'n zijperse katertje (Kloeke 1924: 167, Daan 1966).

Dergelijke overkorrekte vormen heeft Kloeke (1924: 185) vooral gekonstateerd in de taal van mensen die met het ene been in een lager en met het andere in een cultureel hoger milieu staan, en dat zijn vooral vrouwen: dienstbodes, winkeljuffrouwen enzovoort. Hij wijdt in zijn artikel zelfs een speciale noot aan de uitspraak van winkeljuffrouwen. 'De uitspraak van winkeljuffrouwen is mijns inziens bijzonder interessant. Bij haar hoort men: *veef* (vijf), *zant* (cent), *zieventig* (70 met stemhebbende *z*), *habbe* (hebben) en *golde* (soms met hypernonchalante weglating der *d*), óók – neen: juist dan – wanneer haar ouders *vaif* of *faaf*, *sjint*, *seifeteg*, *hibbe* en *guulde* (met gesloten *u* en dikke *l*) zeggen.'

Kloeke verklaart het feit dat vrouwen eerder geneigd zijn hun taal aan te passen aan 'de taal van de beschaafden' uit het 'van nature' grotere aanpassingsvermogen van vrouwen. Maar ons lijkt dat niet erg geloofwaardig. De eerste vraag die rijst is waarom de natuur juist vrouwen met een groter aanpassingsvermogen bedeed zou hebben. In de tweede plaats vragen we ons af waarom we dan nooit horen dat uit een hoog milieu 'gevallen' vrouwen de taal van de lagere stand zo snel overgenomen hebben. Het is ons inziens veel aannemelijker dat vrouwen door hun rol in de maatschappij zich eerder genoodzaakt voelen om hun taal aan te passen aan het 'cultureel hogerstaande' dan mannen. De meeste vrouwen hebben zelf immers geen beroep waaraan ze hun status kunnen ontleenen. Daarom proberen ze de status, die ze eigenlijk graag zouden willen hebben, te krijgen door het overnemen van 'uiterlijkheden' als kleren en taal van degenen met wie ze zich identificeren.

Op welke wijze de taal van de vrouw invloed heeft op het taalgebruik van de leden van haar gezin is al aan het begin van deze eeuw in Frankrijk onderzocht door Terracher (1914). Van Ginneken (1916) vond het werk van Terracher van zoveel belang voor de Nederlandse dialectologen dat hij er onder de fascinerende titel 'De schoondochters in de taalgeschiedenis' in het Nederlands een samenvatting van maakte.

Het is opvallend dat Terracher met onderzoeksmethodes werkte die niet veel onderdoen voor die van de moderne sociolinguïsten. Maar merkwaardigerwijs is zijn werk in de vergetelheid geraakt. Dat is één van de redenen waarom we er in deze paragraaf vrij veel aandacht aan zullen besteden. Een andere reden daarvoor is dat Terracher naar ons weten de enige is die uitgebreid onderzoek heeft gedaan naar de rol van de vrouw in het proces van de taalverandering.

Op basis van een onderzoek naar woordvormverschijnselen in 15 gezinnen (48 personen) in Angoumois (Noordwest-Frankrijk) ontdekte Terra-

cher een aantal vaste regels in de taalverandering bij vrouwen die na hun huwelijk in de woonplaats van hun man gingen wonen. Ook bespeurt hij dat de invloed van de taal van de vrouw op de leden van haar gezin volgens bepaalde vaste regels verliep.

Dat Terracher hierin enige regelmatigheid ontdekte kwam door het stränge onderscheid dat hij maakte tussen geletterden en ongeletterden. Geletterden zijn volgens Terracher de mensen die naast hun dialekt ook het algemeen beschaafd kunnen spreken en dus weten dat er taalverschillen zijn. Ongeletterden zijn zij die geen Algemeen Beschaafd kunnen spreken en daarom ook niet zouden beseffen dat er taalverschillen mogelijk zijn. Van de opvallendste taalafwijkingen zouden zij zelfs geen enkel benul hebben. Of dat laatste nu werkelijk waar is betwijfelen we. Maar wel is het zo dat Terracher aantoonde dat de geletterde vrouw, die gaat wonen in de woonplaats van haar man een veel grotere rol in het taalveranderingsproces speelt dan de ongeletterde vrouw.

Trouw een ongeletterde vrouw met een man die een ander dialekt spreekt dan zijzelf – hetzij meer neigend naar het Algemeen Beschaafd, hetzij meer dialectisch gekleurd – dan verandert er weinig aan haar eigen dialekt. Eenvoudigweg omdat ze niet opmerkt dat haar omgeving anders praat dan zijzelf. Wanneer de communicatie erg slecht verloopt neemt ze – om dat te vermijden – hoogstens een paar geïsoleerde vormen uit het dialekt van haar man over. Over de taal van de kinderen uit een dergelijk huwelijk zegt Terracher niets, maar Van Ginneken vermoedt dat die de taal van de moeder zullen overnemen.

Huwt daarentegen een geletterde vrouw met een man die meer Algemeen Beschaafd spreekt dan zijzelf, dan spreekt ze binnen korte tijd nagenoeg even Algemeen Beschaafd als haar man en haar kinderen zullen dat ook doen.

Het huwelijk tussen een geletterde vrouw en een man die sterker dialectisch gekleurd spreekt, brengt de meeste taalverandering met zich mee. In de eerste plaats gaat haar man meer Algemeen Beschaafd praten, maar zelf neemt ze geen enkele vorm van hem over. In de tweede plaats nemen de kinderen natuurlijk de taal van de moeder over en in de derde plaats neemt Grootmoeder, de moeder van haar man, een aantal beschaafde vormen van haar schoondochter over.

We zien dat de komst van een geletterde vrouw in een gezin nogal wat taalverandering kan veroorzaken. Het is opvallend dat die veranderingen altijd één richting uitgaan, namelijk die van het Algemeen Beschaafd. Zo gauw een geletterde vrouw door haar huwelijk in voortdurend contact

komt met iemand die meer Algemeen Beschaafd spreekt dan zijzelf, heeft ze het gevoel dat zijn taal superieur is aan haar eigen dialekt en probeert ze het zo goed mogelijk over te nemen. Spreekt ze zelf meer Algemeen Beschaafd dan haar eega, dan is ze zich zó bewust van het beter zijn van haar eigen taalgebruik dat ze geen enkele dialectvorm van haar man overneemt en zelfs bewerkstelligt dat andere familieleden dan haar eigen kinderen háár taalgebruik gaan overnemen.

Wat gekonstateerd is over veranderingen in de taal van geletterde en ongeletterde vrouwen, die gaan wonen in de plaats van hun man, geldt in mindere mate voor ongeletterde en geletterde mannen, die na het huwelijk in de woonplaats van hun vrouw terecht komen. Het grote verschil is dat de invloed van de man op de taal van de kinderen veel minder is dan die van de vrouw, want moeders voeden kinderen op en moeders geven hun taalgebruik door aan kinderen. Dat is een van de redenen waarom de rol van de schoondochter in de taalgeschiedenis groter is dan die van de schoonzoon.

Een andere reden die Terracher aanvoert, is dat vrouwen – wanneer ze in contact komen met het Algemeen Beschaafd – het sneller overnemen dan mannen.

Uit het statistisch materiaal van Terracher blijkt dat over het algemeen vier maal zoveel vrouwen als mannen door hun huwelijk in een nieuwe woonplaats komen. Dit geeft Terracher dan ook als derde reden voor de grote rol van de vrouw in het taalveranderingsproces. Een onafhankelijk bewijs voor de juistheid van deze laatste reden is volgens Terracher dat de oudste dialektgrenzen in het door hem onderzochte gebied overeenkomen met de grenzen van de middeleeuwse leengoederen. In de tijd van het leenstelsel mochten lijfeigenen alleen trouwen met de lijfeigenen van hun eigen heer. Beïnvloeding van de taal van een gezin via een huwelijk met een vrouw uit een ander dialektgebied was toen dus niet mogelijk. Daarom konden er in die tijd scherpe dialektgrenzen opkomen.

Of de resultaten van Terrachers onderzoek ook voor het Nederlandse taalgebied kloppen weten we niet met zekerheid. Aan van Ginneken oproep aan het einde van zijn artikel om in Nederland ook een dergelijk onderzoek te doen, is helaas nooit gevolg gegeven. Maar Van Ginneken (1916) geeft wel tal van Nederlandse voorbeelden, die kloppen met Terrachers resultaten, en daarmee wekt hij sterk de indruk van mening te zijn dat in 1916 de Nederlandse situatie in dit opzicht dezelfde was als de Franse.

We moeten goed beseffen dat de opmerkingen die in deze paragraaf gemaakt zijn over de rol van de vrouw in het proces van de taalverandering gebaseerd zijn op beweringen en onderzoeken uit het begin van deze eeuw. Omdat er geen onderzoek in het Nederland van nu gedaan is, kunnen we niet zeker weten of alles wat hier gezegd is nog steeds klopt. We hopen van niet, maar denken van wel. Nog steeds zijn er vrouwen die hun status vooral moeten ontleen aan de manier waarop ze praten. Nog steeds leren de meeste kinderen de taal van de moeder. En nog steeds wordt de woonplaats van de meeste gezinnen bepaald door de plaats waar vader werkt.